

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛADOVA СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті висвітлено змістові компоненти, що розкривають питання формування етичних уявлень молодших школярів. Досліджено особливості специфіки їх морального виховання, питання розвитку моральної свідомості й саморегуляції, гуманних почуттів та емоцій, навичок моральних взаємин з оточуючими, моральної поведінки та моральних якостей.

Ключові слова: моральність, моральне виховання, моральна свідомість, моральні переконання, моральні почуття, моральні звички, моральна спрямованість, молодші школярі.

В статье освещены содержательные компоненты, раскрывающие вопросы формирования этических представлений младших школьников. Исследованы особенности специфики их нравственного воспитания, вопросы развития нравственного сознания и саморегуляции, гуманных чувств и эмоций, навыков нравственных взаимоотношений с окружающими, нравственного поведения и моральных качеств.

Ключевые слова: нравственность, нравственное воспитание, нравственное сознание, нравственные убеждения, моральные чувства, моральные привычки, нравственная направленность, младшие школьники.

In the article the semantic components that reveal issues of moral education and formation of their children moral concepts. The features of the specific moral education of primary school children and analyzed the development of moral consciousness and self-humane feelings and emotions, skills, moral relationship with the surrounding, moral behavior and moral qualities.

Key words: morality, moral education, moral consciousness, moral beliefs, moral feelings, moral habits, moral focus, the younger students.

Постановка проблеми. Питання моралі, зокрема морального розвитку і морального виховання, сьогодні неабияк важливі для нашої держави, адже загальний моральний стан українського суспільства суттєво погіршився.

Здавна український народ ототожнював поняття «мораль» і «виховання», бо лише про моральну людину казали, що вона вихована. Давньокитайський мислитель і філософ Конфуцій, визначаючи становлення «благородної людини», зауважував: «Людина говорить своїми вчинками, її словам відповідають її справи. В усьому, що вона говорить

і робить, керується принципами» [3, с. 73]. Таким чином, на думку філософа, досконалою може бути лише людина скромна, справедлива, безкорислива, стримана, яка з повагою ставиться до інших людей, любить їх, вважає життя вищою суспільною цінністю, має розвинене почуття обов'язку. Останнє, за Конфуцієм, – це сукупність моральних зобов'язань, що їх гуманна людина добровільно бере на себе й обов'язково виконує. Серед них – обізнаність, щирість, привітність, шанобливість, справедливість, чесність, уважність, поміркованість, турботливість, чуття міри, самовимогливість тощо. Становлення саме такого морального портрета, передусім у молодого покоління, необхідно забезпечувати якнайраніше [4, с. 5].

Важливим в опануванні норм і правил моральної поведінки є період молодшого шкільного дитинства як етап сенситивності розвитку багатьох сфер і формування основ особистості. Елементарні моральні уявлення і почуття, найпростіші навички поведінки, яких дитина набуває почасти як стихійний моральний досвід, мають стати, як зазначав Л. Виготський, із «натуральних» «культурними», тобто перерости у вищі психологічні функції і становити основу фундаменту для розвитку нових форм поведінки, правил і норм [2, с. 359].

Складність моральних явищ визначає поступове проникнення у їх сутність. Спочатку діти розуміють їх на емоційному рівні («добре», «погано»), згодом починають усвідомлювати, в чому полягає відмінність того чи іншого вчинку, чим вони зумовлені. Одні діти швидше опановують глибину моральних ситуацій, що обговорюються, інші – повільніше. Це природно. Тобто, моральне виховання не є простим, і це обумовлюється специфікою психічного розвитку дитини молодшого шкільного віку. Важливо, щоб у дітей накопичувалися моральні поняття та уявлення про моральні норми, які вони продукуватимуть у власній поведінці й ставленні до оточуючих [4, с. 6].

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблема морального виховання залишається однією із найскладніших як у педагогічній теорії, так і практиці. Особливо яскраво це проявляється в процесі переходу до нових політичних і соціально-економічних відносин. Саме цим можна пояснити увагу до означеного питання педагогів, психологів, філософів, теологів.

Теоретичні основи морального виховання учнів розробляли К. Ушинський, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський та інші видатні педагоги. Окремі аспекти означеної проблеми досліджували

В. Білоусова, М. Болдирев, В. Галузинський, В. Гурін, В. Горєєва, В. Кумарін, І. Мар'єнко, А. Мудрик, Т. Цвелих та ін. Особливості підготовки вчителів до морального виховання учнів розглядали М. Барна, І. Бех, Г. Васянович, Д. Герцюк, М. Красовицький, Р. Скульський.

Моральному вихованню дитини неабияку роль відводив В. О. Сухомлинський. Великий педагог зокрема зазначав, що дитину необхідно навчати «вмінню відчувати людину». Крім того, Василь Олександрович зауважував: «Ніхто не вчить маленьку людину бути байдужою до людей, ламати дерева, попірати красу, вище за все ставити своє особисте. Уся справа в одній, але дуже важливій закономірності морального виховання: якщо людину вчать добру – вчать уміло, розумно, вимогливо, то в результаті людина буде доброю. Вчать злу (дуже рідко, але буває і так), то в результаті буде зло. Не вчать ні доброму, ні злему – все одно буде зло, тому що і людиною її потрібно зробити» [7].

Науковці довели, що мораль виникла на початку розвитку людського суспільства. Визначну роль в її появі відіграла трудова діяльність людини. Без взаємодопомоги, без визначених обов'язків щодо роду людина не змогла б встояти в боротьбі з природою. Таким чином, мораль є регулятором взаємовідносин людей. Керуючись моральними нормами, особистість, таким чином, спонукає до життєдіяльності суспільство. У свою чергу суспільство, підтримуючи і розповсюджуючи ту чи іншу мораль, формує особистість відповідно до свого ідеалу.

Мета статті – довести, що моральне виховання є важливою складовою становлення особистості молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. У складному процесі формування всебічно розвиненої особистості чільне місце належить моральному вихованню. Моральне виховання – це виховна діяльність школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності. Виходячи із загальнолюдського змісту моральності, слід зазначити, що загальнолюдська мораль – це не сукупність незмінних норм і принципів, які споконвіку відомі кожній людині або спільноті, а система, яка поповнювалася, розширювалася, змінювалася впродовж віків, збагачуючись новими критеріями і новим змістом.

Моральне виховання формує моральні поняття, погляди і переконання. Воно покликане сприяти розвитку моральних почуттів, що виражають запити, оцінки, спрямованість духовного розвитку особистості. Не менше значення має і вироблення навичок і звичок моральної поведінки [6, с. 414].

У моральному вихованні слід спиратися на гуманістичну ідею, згідно з якою людині властиве прагнення до добра, правди і краси. З цього приводу письменник і педагог Симон Соловейчик зауважує: «Саме від того люди помірковано добрі, правдиві й гарні, що в душі людини, на «кухні бажань», постійно горить світло – живе дух, живе бажання добра, правди і краси...».

Моральне виховання передбачає формування національної свідомості й самосвідомості, прищеплення національних цінностей (любові до рідної землі, свого народу, готовності до праці в ім'я Батьківщини). Особистість має усвідомлювати

причетність до свого народу, відчувати і відстоювати національну гідність, підтверджуючи це практичними справами [6, с. 415].

Дорослі прагнуть шонайшвидше і правильно виховати дитину, накладаючи при цьому вето (заборони), позбавляючи її права вибору, наказуючи: «Роби так, а не інакше». У такий спосіб вони формують у маленької людини не гуманістичну позицію, а навпаки – егоїстичну і бездушну. Водночас маємо ще й таку складність у реалізації морального виховання, як непослідовність і відстеження самими ж дітьми суперечності між встановленими правилами і їх порушенням дорослими. Це спричиняє виникнення такого явища, яке називають «подвійним стандартом», коли знаючи, як потрібно поводитися в тій чи іншій життєвій ситуації, діти не дотримуються цих правил, адже саме так поводитися інші (значущі) для них люди. При цьому в них з'являється почуття нерозуміння, переживання, муки сумління і, зрештою, «викривлене» бачення моральності як такої. Саме моральність як складне новоутворення характеризує особистість щодо її розуміння, прийняття і ставлення до оточуючих відповідно до норм моралі.

Для дітей молодшого шкільного віку характерно, що вони не визнають наявності в себе проявів порушення моралі, а помічають це виключно у конкретних випадках, вказуючи при цьому на провину ровесників. Описуючи когось із дітей, вони зазначають, що добрий – це, як правило, гарний, розумний, слухняний, однак не називають таких рис, як чесний, справедливий, відповідальний, чуйний, товариський тощо. Моральний портрет почасти залишається поза увагою, адже дорослі концентруються на «знаннево центричному», а не «дитино центричному» підході до виховання. Водночас вони стають безпорадними, коли їхня «добре вихована» дитина не виправдовує покладених на неї очікувань, демонструючи грубість, зухвалість, неповагу у взаєминах з іншими тощо. Якщо дитину постійно залякувати безліччю «не можна», то вона виросте неспроможною здійснювати власну моральну саморегуляцію, брати відповідальність за моральний вибір, утратить відчуття усвідомлення моральних цінностей, а як наслідок – не зможе повноцінно жити [4, с. 6].

Батьків і педагогів нині хвилюють питання: «Як виховати моральну особистість?», «Як навчити дітей дотримуватися моральних норм і коли необхідно починати цей процес?», «У чому полягає мистецтво виховання дитини нашого часу без крику, запотиличників і покарань?». Це фактично питання культивування в дітей моральних суджень, розвитку саморегуляції поведінки відповідно до встановлених норм і правил, які мають стати внутрішніми орієнтирами виникнення емпатійного ставлення до оточуючих, становлення моральної свідомості й самосвідомості, формування моральних почуттів та ін. [1, с. 5].

Формування моральної самостійності відбувається на всіх ступенях навчання. Виховний процес слід будувати таким чином, щоб поставити школяра перед необхідністю самостійного морального вибору. Моральні ситуації для школярів будь-якого віку в жодному випадку не повинні бути подані або мати вигляд навчальних або контролюючих, інакше їх виховне значення нівелюється. Результатом морального виховання є ставлення школярів до своїх обов'язків, до діяльності загалом, а також до оточуючих.

Робота з виховання дитини – процес систематичний. Важливо, щоб діти, постійно отримуючи моральні знання й уявлення, опинялися в життєвих ситуаціях, які б сприяли емоційному переживанню отриманих знань, їх усвідомленню і закріпленню. Як відомо, знання моральних норм і правил – це ще не гарантія вихованості. Щоб досягти їх свідомого виконання, потрібне тривале вправлення в різноманітних видах спеціально організованої діяльності: суспільно-політичній, трудовій, художній, спортивній тощо. Такі методи стимулювання дитячої діяльності, як гра, змагання, створення проблемної ситуації допомагають долати труднощі, виробляти дисциплінованість, заохочувати дітей до сумлінного виконання обов'язків [5, с. 79].

Читання і аналіз оповідань, розповідей, віршів, казок допомагають дітям зрозуміти та оцінити моральні вчинки людей. Молодші школярі залюбки читають та обговорюють оповідання, в яких піднімаються проблеми справедливості, чесності, дружби, вірності своєму обов'язку, гуманності та патріотизму, адже вони змушують дітей висловлювати власну думку, дискутувати. Спільно вирішуючи пізнавальні завдання, поставлені вчителем, школярі співпрацюють між собою, впливають один на одного. При цьому педагог ставить певні вимоги відносно діяльності учнів на уроці: не заважати іншим, уважно слухати та підтримувати один одного тощо. Ставлення кожного учасника до своєї роботи, як до спільної, вміння узгоджено діяти разом з іншими для досягнення мети, взаємна підтримка і в той же час вимогливість один до одного, вміння критично ставитися до себе, оцінювати свої особисті успіхи та невдачі сприяють згуртуванню школярів.

Спілкування дітей можливе на будь-якому уроці. Діти із задоволенням самі вигадують приклади, завдання, вправи. Кожен самостійно обирає, кому він хоче задати запитання. Вчитель часто практикує такі завдання, виконуючи які необхідно обов'язково звернутися до товариша. Урок, на якому діти відчувають задоволення і радість від успішно виконаної спільної роботи та пробуджує самостійну думку і викликає сумісні переживання учнів, сприяє їх моральному вихованню.

Висновки. Мораль – система ідей, принципів, законів, норм і оцінок, що регулюють стосунки між людьми. Вона виконує пізнавальну, виховну, оцінну функції. Норми і принципи моралі, її ідеали і почуття визначають життєву позицію як окремо взятої особистості, так і спільноти в цілому. Мораль регулює поведінку людини в усіх сферах її суспільного життя – побуті, науці, політиці, сім'ї, хоча й відіграє при цьому неоднакову роль. У процесі морального виховання важливо попередити прояви і розвиток таких рис і якостей особистості, які можуть призвести до порушення моральних норм. Тому завдання педагога – формувати в молодших школярів тверду моральну позицію, здатність протистояти негативним впливам як із боку близького оточення, так і соціуму загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) // Вихователь-методист дошкільного закладу / наук. кер. А. М. Богуш ; авт. кол. : А. М. Богуш, Г. В. Беленька, О. Л. Богиніч та ін. – К., 2012. – 30 с.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – Москва : Педагогика – Пресс, 1996. – 536 с.
3. Конфуций. Изречения / Конфуций ; перевод, предисл. и комментарий. И. И. Семенов. – Москва : Изд-во МГУ, 1994. – 128 с.
4. Лохвицька Л. В. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі» / Л. В. Лохвицька. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 128 с.
5. Матвієнко О. В. Основи морального виховання особистості молодшого школяра : наук.-метод. посібник / О. В. Матвієнко. – К. : Стило, 1999. – 154 с.
6. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки : навчальний посібник / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 520 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані педагогічні твори / В. О. Сухомлинський. – М., 1980. – Т. 2.

Дата надходження до редакції: 22.12.2016 р.